

SELÇUKLULAR'DA KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ VE BİR HUKUK KODU OLARAK EL-MESÂ'İLÜ'L-MELİKŞÂHIYYE Fİ'L-KAVÂ'İDİ'Ş- ŞER'İYYE

Doç. Dr. Ömer MENEKŞE*

Özet: Türk hukuk tarihinde hukukî birlik ve istikrarı sağlamaya, hukukî boşlukları düzenlemeye yönelik bazı kanunlaştırma girişimlerinde bulunulmuş ve şekli de olsa bazı hukuk kodları ortaya konmuştur. Nitekim bu kapsamdaki çalışmalardan biri de Selçuklular'da Sultan Melikşah döneminde hazırlanan "*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idî'ş-şer'iyye*" adlı hukuk kodudur. Söz konusu hukuk kodu; muâvazalı akidler, gayr-i menkul alım satımı, nikâhta kadınlar aleyhinde şahitlik ve borçlunun temerrüdü gibi İslâm hususi hukukuna ait meseleleri ele almakta, bazı hukukçular tarafından da Türk hukuk tarihinde resmî şahıs veya heyet tarafından tanzim edilen hukukî hükümler mecmuası anlamındaki ilk kanun metni olarak nitelenmektedir. Ancak söz konusu metnin tarihî kaynaklarda Gazneliler'in hüküm sürdüğü dönemde (420/1029-434/1042) Kazvin'de daha önce oluşturulduğu ve Selçuklular'ın da bunu aynen iktibas ettiği görülmektedir. Çalışmada hem Selçuklu hem de Gazneliler döneminde ortaya konan hukuk metinleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, söz konusu metinlerin muhtevası hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Melikşah, Kanunlaştırma, Hukuk, Kanun.

Legislation Movements in Seljuks Era and al-Masail al-Malik-Shahiyyah fi al-Qawaid al-Shariyyah as a Law Codenologies

Abstract: In the history of Turkish law, some legislations have been attempted to ensure legal unity and stability and to regulate legal gaps. For this end, some legal codes have been introduced even if being formal. Indeed, one of the works in this context is the law code called "*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idî'ş-şer'iyye*" (literally: Issues of Malik-Shâhi in Shariah Rules) written in the period of Great Seljuk Sultan Malik-Shâhi. his law code deals with the issues of Islamic private law such as simulated contracts (compensatory contracts), sale of the property, witnessing a marriage against women and the default of the debtor. The law code is mentioned by some legal experts as the first sharia legal practise in the history of Turkish law. In fact, it is described as the first legal text we have in terms of legal provisions issued by the officials or an official delegation. However, it is seen in historical sources that this text code was formed earlier in Qazvin (Qazwîn) during the reign of Ghaznavids and that the Seljuks cited it exactly. This study makes a comparative examination of legal texts in reign of Ghaznavids and the Seljuks and gives detailed information about the content of the legal texts.

Keywords: Seljuks, Malik-Shâh, Legislation, Law, Code.

* Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlık Müşaviri, omenekse@gmail.com

GİRİŞ

Tarihî süreçte hukuk sistemleri hukukî istikrarı ve uygulama birliğini sağlamak, yargıda tarafsızlığı temin etmek, hukukun nihai gayesi olan adaleti tesis etmek, asayiş ve kamu düzenini gerçekleştirmek amacıyla birtakım kanunlaştırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

İşte bu anlamda Türk hukuk tarihinde de bazı kanunlaştırma girişimleri olmuş, kanun halinde kurallar koyma yani kanun yapmanın, (taknîn = legislation), mevcut hukuk kurallarını kanun şeklinde derlemenin (tedvîn = codification) yanısıra hükümlerde birliği sağlama amacıyla hukukun tüm alanlarından ziyade sınırlı birkaç alanını kapsayan tadil, ıslah, mevcut durumu iyileştirme (modification) kapsamında şekli de olsa bazı kanun mecelleleri (code'lar) ortaya konmuştur.¹ Türk hukuk tarihinde ortaya konan bu çabalardan biri de Selçuklu yükseliş devrinde Sultan Melikşah döneminde hazırlanan “*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idîş-şer'iyye*” adlı hukuk kodudur.

1. SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KANUNLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

Bir içtihat hukuku olarak doğan ve gelişen İslam hukuku, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (ö.158/775) -İbn Mukaffâ'nın (ö. 142/759)² önerisiyle- baş vurduğu kanunlaştırma teşebbüsü istisna edilirse, Mecelle'ye kadar devlet eliyle yapılan sistemli bir müstakil kanunlaştırmaya konu olmamıştır.

Bilindiği üzere İbnü'l-Mukaffâ' Halife el-Mansûr'a hitaben kaleme aldığı bir risalede ülkenin değişik yerlerinde hatta aynı bölge veya şehirde birbiriyle çelişen hükümler verilmesinin toplumda meydana getirdiği rahatsızlığa ve bu durumun hukuk anarşisine yol açtığına dikkat çekmiş, ülkede hukukî birlik ve istikrarı sağlamak için değişik hukukî görüşlerden en uygun olanını seçmesi ve her yerde münhasıran uygulanan bir kanun halinde vazetmesi lüzumundan bahsetmiştir.³

1 Kanun - kanunlaştırma, code – codification, tedvin, taknîn ve mecelle terimlerinin kapsamları hakkında bkz. Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, s. 139- 143; Kılıç, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s.35-42; Gayretli, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, s. 5-11.

2 Hayatı ve eserleri için bkz. Durmuş, “İbnü'l-Mukaffâ'”, XXI, 130-134.

3 el-Edebü'l-kebir (ed-Dürrütü'l-yetîme [fi tâ'ati'l-mülûk], el-Hikmetü'l-medeniyye, es-Siyâsetü'l-medeniyye, Kitâbü'l-Âdâb, Risâle fi'l-ahlâk, Risâle fi mekârimi'l-ahlâk ve's-siyâseti'l-medeniyye) adlarıyla bilinen risalenin ilgili bölümleri için bkz. Hamidullah, *İslam Hukuku Etüdları*, s. 184-185; İbnü'l-Mukaffâ', *Asâru İbni'l-Mukaffâ'*, s. 245-279.

Yine benzer şekilde kaleme aldığı “*Risâle fi's-sahâbe*” adlı eserinde de hukuk alanında yaygın bir kaos yaşandığından bahisle halifenin, sahih dinî verilere dayalı olarak akılcı bir yaklaşımla hukuk sisteminin kodifikasyonu işine girişmesi ve modern anlamda bir standart hukuk metni ortaya koyması gerekliliği üzerinde durmuştur. ⁴ Bu teklifin isabetli olduğunu dikkate alan Halife el-Mansûr da, devrin büyük hukukçusu İmam Mâlik'e (ö.179/795) Muvatta'ını kanunlaştırmayı önermiştir. Ancak bu teşebbüs, İmam Mâlik'in, kitabı Muvatta'nın bu amaçla kullanılmasına karşı çıkması sebebiyle akim kalmıştır. Hatta daha sonra İmam Mâlik Hârûnürreşid'den (ö.193/809) de gelen aynı yöndeki teklifi reddetmiş, böyle bir girişimin ilmî hürriyete ve hukukî gelişmeye engel olacağını dile getirmiştir. ⁵

Böylece ülke genelinde veya bölgesel düzeyde bir kanunlaştırma (kodifikasyon) yapma ya da hukuk birliğini sağlayacak kanunlar koyma cihetine gidilmemiştir. Fakat hukuk birliğinin temelindeki hukuk güvenliğinin sağlanması ihtiyacı artarak devam etmiştir. Bu ilk kanunlaştırma teşebbüsünün akamete uğramasından sonra İslâm hukuku serbest gelişmesini sürdürmüş, kadılar uzun süre taraftar oldukları mezheplerinin yorumuna göre İslâm hukukunu uygulamaya devam etmişlerdir. Öyle ki mezhep içindeki içtihatların, mezhebin özüne en uygun ve en doğru olanını (esahh-ı akvâli) tespit, -yani, doktrindeki görüşler (icthathlar) içerisinden uygulamada esas alınacak olanları (müftâ bih -muhtâr olan görüşleri) tercih çalışmaları- o günkü şartlarda, bir nevi kanunlaştırma çalışmaları mahiyetinde olmuş, bu çalışmalar sonucu hazırlanan fıkıh ve fetva kitapları kanun mesabesinde asırlarca uygulamada kalarak⁶ adeta hukukî boşluğu doldurmuştur.⁷

Yine aynı şekilde fıkıh literatürünün gelişim süreci olan bu dönemde ortaya konan siyer, ahkâmû's-sultâniyye, siyâset-i şer'iyye, ferâiz, edebü'l-kâdi ve hilâf tarzı müstakil konuların ele alındığı eserler, mezheplerin görüşlerinin belirli bir formda yer aldığı el kitabı mahiyetindeki muhtasar kitaplar gerek hukukî tefekkürün oluşmasına gerekse hukukî istikrarı sağlamaya yönelik önemli katkılar sunmuş, adeta gayriresmî bir kodifikasyon işlevi görmüşlerdir.

4 İbnü'l- Mukaffâ', *İslâm Siyaset Üslubu*, s.101-139; Demirci, “Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın “Risâletü's-Sahabe” Adlı Risâlesi”, s. 217-240.

5 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, s. 594; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, 13; Dönmez, “İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi”, s.160-161; Aydın, “Türk Hukuk Tarihçiliği”, s.18.

6 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 132-133,144-148.

7 Aydın, “Mecelle'nin Hazırlanışı”, s. 33-34.

Özellikle Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö.476/1083), el-Cüveynî (ö.478/1085) ve Gazzâlî (ö.505/1111) gibi dönemin meşhur şahsiyetleri tarafından ortaya konan muhtasar türü eserler; mezhep içindeki hükümleri özet, sade ve yalın bir şekilde ifade etmesi, bütün konuları kısa da olsa kapsaması, fetva ve kazânın yanı sıra ilgili idarî ve bürokratik uygulamalara da hitap etmesi sebebiyle içinde buldukları zaman diliminde modern dönem kanunlaştırmalarının üstlendikleri rolü yerine getirmişlerdir. Ayrıca mezhebin temel esaslarının anlaşılmasına yardımcı olan, ana kaynaklarda yer alan konuları güncel bilgilerle açıklamak üzere kaleme alınan, ayrıca toplumda mer'î hukuk kaynağı olarak görülen bu tür eserlerin ve bunlara yapılan şerh ve hâşiyelerin yaygınlaşması ile yargı sahasında da standartlaşma sağlanmış, bu da beraberinde hukukî güven ve istikrarı getirmiştir.⁸

Selçuklu döneminde İslam hukukunun bir bütün olarak kanunlaştırılması için girişimler de olmuştur. Nitekim bu kapsamda Rükünlislâm el- Cüveynî'nin (ö. 438/1047) herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın doğrudan hadislere dayanarak yazmaya başladığı bir kanun kitabı mahiyetindeki "*el-Muhît*" adlı eseri, bazı bölümlerini gören meşhur hadis âlimi el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) tenkit mahiyetinde bir risâle kaleme alması üzerine yazımından vazgeçilerek tamamlanmamıştır.⁹

Fuad Köprülü; Selçuklular'daki kanunlaştırma faaliyetinin daha çok kamu hukuku alanında gerçekleştiğini, özel hukukun en kapsamlı dalı olan Medenî hukuk sahasında da Sultan Melikşah tarafından bir hukuk kodu ortaya konduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

*"Bütün müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu İmparatorluğu'nda da devletin kanunlaştırma faaliyeti daha ziyâde amme hukuku sahasında tecelli etmektedir. Medenî hukuk sahasında, hükümetin nasbettiği Sünnî mezhebindeki kadıların şeriat ahkâmına göre verdikleri hükümler muteber idi. Maamafih Melikşah şüphesiz Nizâmülmülk'ün teşvikiyle, büyük hukukçulardan mürekkep bir heyet topladı ve medenî hukuka ait o asırda büyük ihtilafları mucip olan birtakım meseleler hakkında sarih ve kat'î hükümleri ihtiva eden bir Mecelle (Code) vücuda getirerek bütün imparatorluk memleketlerinde tatbikini emretti."*¹⁰

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın İslam hukukçularına hazırlattığı ve daha çok özel hukuka yönelik olan "*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idîş-şer'iyye*" adını da ta-

8 Kılıç, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s. 150.

9 bkz. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, V, 77-90; Gözübenli, "Cüveynî, Rükünl-İslâm", VIII, 144; Aynur Uraler, "Hadislerde İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme", s. 62, 81.

10 Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri", s. 64-65.

şayan hukuk kodu ülü'l-emrin örfi hukuk¹¹ alanında sahip olduğu yetkilere verilebilecek en güzel örneklerden biri olarak nitelenmektedir.¹²

Nitekim bu durum; “Selçuklularda bazı hükümlerin te'sisinde örf etkili olmuştur diyebiliriz. Meselâ Sultan Melikşâh'ın kanunnâmesi olan “el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye'de, mülkiyet ve evlenme gibi meseleler, örfi kanunlara göre halledilmiştir.” şeklinde ifade edilmektedir.¹³

II. el-MESÂ'İLÜ'L-MELİKŞÂHIYYE Fİ'L-KAVÂ'İDİ'S-ŞER'İYYE

A. Oluşumu ve Gelişimi

Kaynaklarda Selçuklulardaki kanunlaştırma hareketlerinin ilk adımı olan bu hukukî düzenlemenin sadece varlığı bilinmekte, hatta bazı çalışmalarda ilgili hükümlerin günümüze intikal etmediği belirtilmektedir.¹⁴

Türk tarihçisi Ahmet Zeki Velidi Togan (ö. 1970) da; bu kanun mecmuasının Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın namına meçhul birisi tarafından yazıldığını ifade etmekte ve bunu Selçuklu dönemi meşhur Şâfiî fakihî Mâverdi'nin (ö. 450/1058) devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”nin bir mütemmimi olarak nitelemektedir.¹⁵

Medenî hukuka dair 6 maddeden oluşan bu ahkâm; Selçuklular dönemine ait kaynaklardan biri olan ve el-Yezdî (ö. 743/1342)¹⁶ tarafından kaleme alınan *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*'de yayımlanmıştır.¹⁷

11 Örfi hukuk; İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisiyle ortaya konan normlar, hukukçuların ilmi içtihatlarıyla değil, hükümdarların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuktur. Örfi hukuk, Türk hukuk tarihinde “siyaset-i sultani”, “siyaset-i şer'iyye”, “yasa”, “yasag”, “yasakname”, “örf-i münif-i sultani”, “kanun-ı münif”, “kanunname” gibi isimlerle de kullanılmıştır. Bkz. Karaman, “Fıkıh”, XIII, 10; Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, 140, 157; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 67; Ekinci, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 141-142.

12 Akyılmaz, “Selçuklu Adliye Teşkilatı”, s.24.

13 Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, s. 187; Sedat Mehmed, *Büyük Selçuklu Dönemi İslâm Hukuku*, s.117.

14 “Zamanın önde gelen Hanefî fıkıh âlimlerinin görüşleri doğrultusunda ihtilaflı bazı meselelerin tedvin edildiği bu eser, günümüze kadar gelmemekle birlikte kaynaklarda geçtiği kadarıyla İslâm hususi hukukuna ait meseleleri ele almıştır.” (Kılıç, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s.150)

15 Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 212, 462.

16 Cengiz Han'ın Torunu Hülâgû Han tarafında İranda kurulmuş bir Moğol Devleti olan İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han (ö. 716/1316) ve son İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın (ö. 736/1335) döneminde yaşamış, vezirlik görevinde bulunmuş Şii alimlerdenidir. (Bkz. el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, nşr. Karl Süßheim, s. V-XLV. Ayrıca bkz. Çalıışkan, *el-Hüseynî el-Yezdî'nin el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selcûkiyye Adli Farsça Eserinin Türkçe Tercümesi*, s.1; Merçil, “Yezd”, XLIII, 510; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 682.)

17 el-Yezdî, “el-İstî'râz fi tarihi's-Selâcika”, s.87-88, 100-101.

Farsça kaleme alınan bu eser¹⁸ her ne kadar C.Cahen tarafından Moğol devrinde önemsiz bir Selçuklu Tarihi olarak addedilmekte¹⁹ ise de muahhar bir devirde telif edilmiş olmasına rağmen Abdullah b. Ali el-Kâşânî'nin (ö. VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısı), *Târih-i Olcaytu*, Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvî'nin (ö. 740/1340'tan sonra) *Târih-i Güzîde'si* ile *Zafernâme'si*, Abdürrezzâk es-Semerkindî'nin (ö. 887/1482) *Matlau's-sadeyn ve mecmâu'l-bahreyn'i*, Mîrhând'in (ö. 903/1498) *Ravzatü's-ş-şafâ fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'sı*, Hândmîr'in (ö. 942/1535-36) *Habîbü's-siyer'i*, Mes'ud b. Osman Kuhistânî (ö. 1540 sonrası)'nin *Tarih-i Ebu'l-Hayr-Hanî* gibi eserlerine kaynaklık etmesi,²⁰ ayrıca Melikşah'a atfedilen medenî hukuka dair 6 maddelik ahkâmı içeren tek kaynak olması sebebiyle önem arz etmektedir. Ancak buna rağmen eser, modern Selçuklu tarihçileri tarafından yeterince ve bazen hiç kullanılmamıştır. Şüphesiz bunda eserin şiirler, âyetler, hadisler, darbimeseller ve ıstılahlarla süslü, ağdalı bir üsluba sahip olması etkili olmuştur.²¹ Söz konusu eser; Râvendî'nin eserinin bir hülasası şeklindedir.²² Orijinali Farsça olan eser²³; Almanca²⁴, Arapça²⁵ ve Türkçeye²⁶ tercüme edilmiştir.

“*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*” bazı hukukçular tarafından, Türk hukuk tarihinde resmi şahıs veya heyet tarafından tanzim edilen hukukî hükümler mec-

18 http://www.ketabfarsi.org/ketabkhaneh/ketabkhani_6/ketab6100/ketab610000001.pdf

19 Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, I, XXVII-XXVIII; Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, s. 185.

20 Bkz. el-Yezdî'nin *el-Urâzâ fi'l-hikâyeti's-Selçûkiyye* adlı eserinin Almanca neşrinin önsözü, s. XI, XII.

21 Çalışkan, *el-Hüseyinî el-Yezdî'nin el-Urâzâ fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye Adlı Farsça Eserinin Türkçe Tercümesi*, s. 2-3.

22 el-Yezdî, 711 (1311/1312) yılında telif ettiği eseri, İlhanlı devlet adamı, tabip, âlim ve tarihçi Reşidüddin Fazlullâh el-Hemedânî'ye (ö. 718/1318) takdim etmiştir. Eseri hazırlarken büyük ölçüde Ravendî'nin *Rahatü's-Sudur'u* ile Reşidüddin Fazlullâh'ın *Camiü't-Tevarih'inden* istifade etmiştir.

23 Eser, Meryem Mîr Şems tarafından Farsça olarak yayımlanmıştır. (Tahran: Bünyâd-ı Mevkufat-ı Duktur Mahmud Afşar, 1388/1969) Eserin Farsça yazma nüshaları için bkz. Çalışkan, “el-Urâzâ'ya Göre Malazgirt Muharebesi”, s.31-34; a.mlf., *el-Hüseyinî el-Yezdî'nin el-Urâzâ fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye Adlı Farsça Eserinin Türkçe Tercümesi*, s. 3-4.

24 Oldukça ağır bir Farsça ile kaleme alınan eser; Osmanlıca giriş ve notlarla birlikte meşhur Alman Şarkiyatçı Karl Süßheim tarafından *Das Geschenk aus der Saldschukengeschichte* adıyla önce Leiden'de (Brill 1909), daha sonra ise Kahire'de (Matbaatü'l-Maarif 1326/1910- 1911) olmak üzere iki defa yayımlanmıştır. (<https://archive.org/details/dasgeschenkausde00ibnauoft/page/n6>)

25 Eser, Abdünnaim Muhammed Hasaneyn ve Hüseyin Emin tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. (Bağdad: Câmîatu Bağdad, 1979) Ayrıca eserin “*el-İstî'raz fi Tarihi's-Selâcika*” adıyla da Hüseyin Emin'in tahkikiyle yeni bir neşri yapılmıştır. (Beyrut: Dârü'l-Medâ li's-Sekâfe (Al-Mada), 2011; https://archive.org/details/skrdieh_lau_20170122_1459)

26 Eserin tercümesi yüksek lisans tezi olarak yapılmış, (Mehmet Çalışkan, *el-Hüseyinî el-Yezdî'nin el-Urâzâ fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye Adlı Farsça Eserinin Türkçe Tercümesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2019.) M. Şerafeddin (Yaltkaya) tarafından da belirli bölümleri Türkçeye çevrilerak yayımlanmıştır. (el-Yezdî, *el-Urâzâ fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, trc. M. Şerafeddin Yaltkaya, *Millî Tettebbular Mecmuası*, I/ 2, s. 257-304, II/3, s. 481-496; II/5, s. 241-272.)

muası anlamındaki ilk kanun metni olarak nitelenmektedir.²⁷ Ancak ne var ki söz konusu kanun metninin Gazneliler'in hüküm sürdüğü dönemde (420/1029-434/1042) Kazvin'de²⁸ *el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye* adıyla daha önce oluşturulduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim bu makalenin mezkur kanun çalışmalarının karşılaştırmalı olarak sunulduğu, içerik ve özelliğinin dile getirildiği bölümde iki metnin de birbirleriyle büyük ölçüde paralellik arz ettiği, "*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*" nin çok az metin farklılıklarıyla "*el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye*" den kısmî ve lafzî olarak iktibas edildiği görülmektedir.

el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye adlı hukuk kodu; Kazvin'e 398 (1007-1008) yılında kadıl-kudât olarak atanan ve bu görevini vefatına dek sürdüren, Basra Mu'tezilesinin ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) talebesi ve aynı zaman da fıkhîta Hanefî, itikadda Mu'tezilî olan²⁹ Ebû Nasr Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Buhârî (ö. 431/1039-1040)'nin³⁰ öncülüğünde dönemin ileri gelen birtakım fakihlerince 29 Rebü'lâhîr 430 Pazar (28 Ocak 1039) tarihinde 7 kanun maddesi olarak ortaya konmuştur. Söz konusu bu kanun maddelerini Şâfiî fakihî Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvinî (ö. 623/1226),³¹ *Kitâbü't-Tedvîn fî zikri ehli'l- 'ilmi bi-Kazvîn*" adlı Kazvin şehrinin tarihî ve coğrafi özellikleri ile burada ilim tahsili gören ulemâdan bahsettiği eserinde zikretmiştir.³²

Öyle ki ilgili eserde, bu kanun maddelerinin her birinin ittifakla karar altına alındığı vurgulanmış, söz konusu maddelerin yaşanılan bölgedeki tüm insanların kayıtsız şartsız örnek aldığı ve bilfiil tatbik edip uyguladıkları müstakil bir kanun maddesi haline geldiği belirtilmiştir. Ayrıca özellikle de ilk maddesinin herkesin kabul ettiği, birçok kere de deklare ettiği bir husus olduğu beyan edilmiştir.³³

27 Bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri-I*, s.72; Demir, *İslam Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi*, s. 118.

28 Kazvin; günümüzde İran sınırları içerisinde Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzey batısında yer alan bir şehirdir. Tarihte Sâsânîler, Abbâsîler, Tahirîler, Sâmânîler, Deylemiler, Müstevfiler, Büveyhîler, Gazneliler'in hakimiyeti altında bulunan şehir Tuğrul Bey zamanında da Selçukluların himayesine girmiştir. (bkz. Bazın, "Kazvin", XXV, 154-155; Rençber, "Kazvin'in Siyasi Tarihi", s. 225-265)

29 Selçuklular döneminde Mu'tezile-Hanefilik ilişkisi için bkz. Aydınlı, "Tuğrul Bey'den Sultan Sencer'e Selçuklular Döneminde Mu'tezile-Hanefilik İlişkisi", I, 315-329.

30 <http://ansari.kateban.com/post/1191>; er-Râfiî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, I, 133. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yer almamaktadır.

31 Bkz. Aybakan, "Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed", XXXIV, 394-396.

32 er-Râfiî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, I, 133-135; <http://www.islamicbook.ws/tarekh/altedwin-.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2020)

33 er-Râfiî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, I, 135.

Görülen odur ki ortaya konan bu kanun maddelerinden Selçuklular haberdardır. Zira Tuğrul Bey, 434/1042-43 yılında öncelikle Rey, Taberistan ve Gürcân şehirlerini aldıktan sonra batı istikametinde Kazvin şehrine girmiştir.³⁴ XIII. yüzyılın başına kadar Selçuklular'ın hakimiyetinde kalan şehir daha sonra Hârizmşahlar'la Moğollar arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.³⁵

el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye; Sultan Melikşah dönemindeki "el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye" ile daha sonraki dönemlerde ortaya konan hukuki düzenlemelerde bir referans ve ilham kaynağı olmuştur.

B. Hazırlanması ve İlanı

1072'de tahta çıkan Sultan Melikşah, Büyük Selçuklu Devleti'nde İslâm hukukunu uygulamaya devam etmiş, ülkenin idarî ve adlî yapılanmasında İslâm hukukundan istifade etmeye çalışmıştır.

Gelişen ve değişen şartlara göre hukukî alanda yeni düzenlemeler gerektiğini gören Melikşah, 485/1092 yılında veziri Nizâmülmülk'ün de tavsiyesi ile o devirde anlaşmazlıklara ve hukukî hayatta istikrarsızlıklara konu olan aile ve borçlar hukukuna ait bir takım hukukî meselelerin çözümüne yönelik devrin ileri gelen hukukçularını bir araya getirterek kendisine "Selçuklular'ın Kanûnîsi" ünvanını kazandıran bir hukuk kodu hazırlatmış ve bütün ülkede uygulanmasını istemiştir.³⁶ Neticede bir araya gelen hukukçular da ihtilâf edilen konuları tartıştıktan sonra asrın ihtiyacına uygun görüşleri tercih etmişler ve Melikşah'a arz etmişlerdir. Onun tasdikinden geçen söz konusu hükümler de kendisine ithafen "el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-ahkâmîş-şer'iyye" adıyla bir kanun tarzında tedvin edilmiştir.³⁷

Resmî devlet idaresi tarafından yapılması hasebiyle İslam âlimlerinin ferdi çabalarıyla ele alınan klasik İslam hukuku eserlerinden farklı olan bu çalışma, resmî

34 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII,103; İbnü'l-İbrî, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, s. 293; Bosworth, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (AD. 1000-1217)", s. 30; Rençber, "Kazvin'in Siyasi Tarihi", s. 248.

35 Bazın, "Kazvin", XXV, 154.

36 Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.306; Kafesoğlu, "Selçuklular", X, 391; Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, 107; Cin, "Türk Tarihi ve Hukuk", s. 427-428; Gayretli, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, s. 45.

37 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri- 1*, s.72. (Akgündüz hukuk kodunun adını "el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-ahkâmîş-şer'iyye" olarak belirtmişse de kaynaklarda "el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idîş-şer'iyye" olarak zikredilmektedir. Bkz. el-Yezdi, *el-'Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, nşr. Karl Süsseim, s.69.)

bir heyet tarafından düzenlenen hukukî hükümler mecmuası şeklinde İslam hukuk tarihindeki şekli kanunlaştırmalar arasında yerini almıştır.³⁸

Bilindiği üzere kanunlaştırma olgusu müstakil ve şekli kanunlaştırma olmak üzere iki çeşittir. Müstakil kanunlaştırmalar (true codifications) siyasî iradenin (devletin), dağınık halde bulunan hukuk kurallarını ülkenin tümünde yürürlüğe koymak üzere hukukun tüm alanlarını kapsayan bir kanunlaştırma faaliyetinde bulunmasıdır. Şekli kanunlaştırmalar (*formal codifications*) ise hukukun tüm alanlarından ziyade sınırlı birkaç alanını kapsayan tadil, ıslah, mevcut durumu iyileştirme (modification) kapsamındaki kanun düzenlemeleridir.³⁹ Bu itibarla “*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*” de hukukun belli alanlarını içermesi sebebiyle müstakil değil şekli bir kanunlaştırma niteliğindedir. Dönemin büyük anlaşmazlıklara yol açan hukukî meselelerini açık ve kesin hükümlerle düzenleyen ve hukuk tarihinin en önemli kaynaklarından olan bu kanunlaştırmaların bazı kaynaklarda Sultan Melikşah için Ömer Hayyâm (ö. 517/1123)⁴⁰ tarafından telif edildiği ifade edilmektedir.⁴¹ Ancak Selçuklular dönemine ait önemli kaynaklardan biri olan *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*'de söz konusu hukukî düzenlemenin bir heyet tarafından gerçekleştirildiği belirtilmekte ve hazırlanış safahatı ve ortaya çıkışı şöyle dile getirilmektedir:

“*Fevâid-i amm olub ale't-tevâtür ve't-tevâli havassı esâgir ve eâliye (küçük büyük seçkin kimselere) erişen kavâid ve kavâninden birisi budur ki:*

Vaktâki kemâl-i ferâset ve vüfûr-i şehâmet (cesareti bol) ile bazı nüfûs-ı şerîrenin (kötü insanların) tezvîrata (yalan dolana) mütemayil olduğunu ve kebîreyi irtikab eden (büyük günah işleyen) bir tâifenin telbisata (hilelere) râğbet ettiğini bildi. Musîb olan (ictimadında isabetli) müctehidlerden ve edîb olan müftilerden bir cemaatin –ki hal ve akd ehli (Ehlü'l-hal ve'l-akd) idiler-ictimânını (biraraya gelmesini) emr eyledi.

Amme-i reâyâ ve kâffe-i berâyâ (tüm halk) haklarında beslediği şefkat ve inayete mebni her hilekârın matlûbuna muvaffakiyeti mûcib ve her sâhib-i tesvîlin (kötü bir şeyi güzel göstererek aldatanların) hilelerini tervîce (desteklemeye) sebep olan ve kesîru'l-vuku' bulunan (yaygın olan) vekâyi-i şer'iyyeden birkaç kazıyye (hü-

38 Köprülü, “Fıkıh”, IV, 615; Ekinci, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 141.

39 Tayyib Kılıç, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s. 50.

40 Dini ilimlerden daha çok cebir, geometri, astronomi çalışmaları ile Celâli takviminin ve Zic-i Melikşâhi (Astronomi cetveli)'nin hazırlanmasında temayüz etmiş alim, şair ve filozof bir zattır. (Unat, “Ömer Hayyâm”, XXXIV, 66-68.)

41 Bosworth, “Melikşah”, *Mûcezu dâireti'l-meârif el-İslamiyye*, XXXI, 9623; Birsin, “Siyâset'ten Örfî Hukuka: Siyâset-i Şer'iyyenin Serüveni”, s. 449.

küm) ve mesâil-i fıkhiyyeden birkaç mesele istifsar eyledi. (açığa kavuşmasını istedi) Ve hile keyfiyyetinin suretini o dilpezîr (gönlün beğendiği) olan esasda- (Mesâil-i Melikşâhî) denilen mecellede-sabit kıldı.

Müslümanların emvâlini hıfz vâcibattan (gerekli görülen pratik ödevlerden), ve inde'l-kudret (imkan dahilinde iken) bu hususda ihmâl menhiyattan (yasaklardan) olmakla o telbîsatı (kötü filleri) def' ve o tedlîsatı (hileleri) men'de te'hiri muharremattan (haram kılınan, yasaklanan şeyler) bildiler. Ve lâ darare velâ dirâr fi'l-İslâm-Hadis-i Şerîf (İslâm'da zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur) hükmünce ⁴²ictimâ'ları ehl-i âlemin salâh-i hâli ve ben-i Âdem'in işlerinin intizam sebebi olan ulemâ-i a'lâm ve eimme-i nâfiz-i ahkâm icmâ' ve ictimâ ettiler. Birkaç sûret tahrîr eylediler. (kaleme aldılar)

Ve bu hususta- bu kitab her ne kadar o faslül-hitâbın (doğruyu yanlıştan ayıran söz, açık ve kesin hüküm) mahalli tahriri (yazıldığı yer) değilse de o makâlin (sözlerin) tasdiki ve o hâlin tahkiki zımında bu bâbın sonunda sebt ve tahrîr olunacak (kayıt altına alınacak) olan kudât-ı İslâm'ın kanunu ve vülâti enâmın düstûru olan bir fasl ve o mesâil-i fıkhiyyeden o kelimât-ı zübde (özlü sözler) ve o hikâyatın hulâsası bulunan bir vecîzi şeriat nigâr (mükemmel veciz bir kanun) olan kaleme getirdiler.

Ve hilâf-ı istihsan olarak beyânından ibarenin aciz olmadığı o müstahsen kavâid; Mesâil-i Melikşâhî diye şöhret aldı.⁴³

(Vallahu lâ yüdü ecr men ahsene amelen-ve Cenab-ı Hak işi iyi yapan kimse- nin ecrini zayı etmez-Sure-i Kehf)⁴⁴

C. Ortaya Çıkaran Etkenler

Toplumun düşünce yapısındaki fikrî ve felsefî değişmeler ile iktisadî ve sosyal hayattaki gelişmeler, yeni durumlara uygun bir hukuk sisteminin kurulmasını ve ihtiyaçları karşılayacak kanunların yapılmasını gerekli kılar. Ayrıca dağınık halde bulunan hukuk kurallarının ortaya çıkarmış olduğu problemleri en aza indirme, hukuku tek çatı altında toplamak suretiyle hukuk birliğini sağlama, hukukun güvenirliliğini artırma, merkezi otoriteyi güçlendirme de kanunlaştırma hareketlerinin belli başlı âmilleri olarak zikredilebilir.⁴⁵

42 "Zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek de yoktur." (Muvatta', "Akdiye", 26; İbn Mâce, "Ahkâm", 17)

43 el-Yezdi, el-'Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye, s. 61-62, trc. Yaltkaya, Milli Tettebular Mecmuası, I, 495-496.

44 "Gerçek şu ki iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayı etmeyiz." (Kehf, 17/30.)

45 Kanunlaştırma faaliyetlerinin amaçları hakkında bkz. Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzi- mat", s. 143-145; Kılıç, İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu, s. 42-49.

1- Hukukî Birliğin Sağlanmak İstenmesi

Kanunlaştırma faaliyetlerindeki en önemli sebep, bölge bölge değişebilen farklı hukuk kurallarının ortaya çıkardığı problemleri en aza indirmek düşüncesiyle hukukun tek çatı altında toplanması isteğidir.⁴⁶

Ülkede tek bir hukuk sisteminin bulunmamasının ve hukuk kurallarının dağınık bir halde olmasının, derli-toplu, sistematik bir görünüm arz etmemesinin uygulamada ortaya çıkardığı güçlükler insanların hukuk dışı yollara başvurmalarına yol açabilmektedir. Bu itibarla tüm vatandaşları kapsayan ve ülkenin tamamında yürürlüğe konacak tek bir hukuk sistemi oluşturma, böylelikle uygulamadaki dağınıklığı ve keyfiliği ortadan kaldırma düşüncesi, kanunlaştırmanın en önemli sebepleri olmuştur.⁴⁷ Bazen de uygulanmakta olan hukuk kurallarının bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmesi de hukukun tekrar gözden geçirilmesini; fertlerin ihtiyaçları ve sorunlarını dikkate alarak yeni mer'î hukuk kurallarının oluşturulmasını ve bunun için de kanunlaştırma yoluna gidilmesini gerekli kılmaktadır.

İşte "el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye" adlı hukuk kodunun ortaya çıkmasındaki temel etkenlerden biri de bu olmuştur. Nitekim bu hukuk kodu Yezdî'nin eserinde "kudât-ı İslâm'ın kanunu ve vülât-i enâmın düstûru" olarak nitelenmiş, kadıların ve idarecilerin uyması gereken bir hukukî hüküm olarak vasıflandırılmıştır. Dolayısıyla bu kodun ortaya konulması; esasen yargılamada düzen ve birliğin sağlanması, ülke genelinde hukukî istikrar ve güven ortamının kurulması yönünde atılmış ciddi bir adımdır.

2- Merkezî Devlet Fikrinin Güç Kazanması

Tarihte devlet veya imparatorluk şeklinde tezahür eden büyük siyasî yapıların genellikle iki aşamadan geçtiği görülmektedir.

Birinci aşamada siyasî yapılanmalar; kendi bünyesindeki ideolojik ve siyasî bölünmüşlüğü sona erdirip tek bir devlet haline gelmişler ve zamanla etrafındaki devletleri veya bölgeleri kendi nüfuzları altına alarak bölgesel veya küresel bir güç olmuşlar, nihayetinde bir imparatorluğa dönüşmüşlerdir.

İkincisi aşamada ise bu yapılanmalar; siyasî otoritelerini devam ettirmek, mevcut iktidarı korumak, toplumsal huzuru ve refahı sağlamak, adaleti tesis et-

46 Gözler, *Hukuka Giriş*, s. 176.

47 Kılıç, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s. 44.

mek, dış güçlere karşı da devletin bekasını sağlamak için kanunlaştırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetler de hukuk sisteminin yeniden düzenlenmesinden öte hukukî istikrar ve uygulama birliğinin sağlanmasıyla devletin siyasî gücünün ülkenin tümünde daha etkin kılınması çabası şeklinde olmuştur. Özellikle fetihler ve savaşlar yoluyla sınırlarını daha da genişleten devletler, bünyelerindeki farklı din, dil, ırk ve kültürlerden oluşan insanları tek bir çatı altında bir arada tutma gayreti içine girmişlerdir. Bu amaçla ülkedeki tüm fertleri kapsayan tek bir hukuk sistemi inşa etmeye çalışmışlardır.⁴⁸

Merkezî devlet fikrinin güç kazanması; ülkeyi tek elden yönetmek ve yeknesak kanunlarla idare edebilmek için dağınık haldeki hukuk kurallarının derlenip sistemli bir bütünlüğe kavuşturulması, belirli bir standart oluşturulması gereğini ortaya çıkartmıştır. Bu da ancak büyük ve kapsamlı hukukî düzenlemelerin yapılması ile mümkün olabilmıştır. İlk başta fermanlar, emir-nâmeler, adalet-nâmeler ve kanun-nâmeler yoluyla başlayan bu süreç sistemli ve kapsamlı genel kanunlar yapılmasıyla son bulmuştur.⁴⁹ Nitekim “*el-Mesâ’ilü’l-Melikşâhiyye*” de böyle bir çabanın ürünüdür.

3- Sosyal ve İktisadî Gelişmeler

Sosyal ve iktisadî hayatta vuku bulan değişim ve gelişmeler, doğal olarak bazı hukukî değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Nitekim Selçuklular döneminde sosyal ve iktisadî hayatta köklü değişikliklerin vuku bulması, hukukî değişimlerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Selçuklular döneminde, müslümanların sayısının artması, fetihlerle beraber farklı coğrafyalardan ve kültür havzalarından insanların İslâm’a girmesiyle sosyal ve iktisadî hayatta birçok değişim ve gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu değişim ve gelişmeler hukuk sisteminin de değişip gelişmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim “*Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz*”⁵⁰ şeklindeki Mecelle kaidesi de bu yaklaşımın bir göstergesidir.

Sosyal değişim kaçınılmaz olunca, başta hukuk alanı olmak üzere bu gerçeği göz önünde bulundurmeyen, değişimi dikkate alarak kendini yenileyemeyen, ihtiyaç ve beklentileri karşılamayan kurumlar da tabiatıyla başarısız olur. Bu ne-

48 Kılıç, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s. 44-45.

49 Kılıç, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s. 45; Türk, *Pratik Bir Zorunluluk Olarak Hukuk Güvenliği ve Kanunlaştırma -İslam Hukuku Açısından Tahlili*, s. 25, 63, 69.

50 Mecelle, md. 39.

denle hukuk, özünden kopmadan kendisini yenileyecek ve mevcut problemlere çözüm üretecek mekanizmalarını güçlendirmek zorundadır. Bir hukuk sistemi, toplumsal değişime bağlı olarak ortaya çıkan problemlere çözüm üretebildiği, tıkanıklıkları ortadan kaldırabildiği ölçüde güçlü kabul edilmektedir.⁵¹

İşte bu sebeple Selçuklu toplum hayatında görülen arazi ve emlak alım satımlarında yaşanan suistimaller, keyfi ve usulsüz uygulamalar ile nikah ve mehir konusunda ortaya çıkan adaletsizlikler söz konusu hukuk kodunu ortaya çıkaran temel sebepler olmuştur. Nitekim bu durum, Melikşah'ın bu kanunu ısdar etmesinin sebebini izah eden Yezdî'nin eserinde de belirtilmektedir:

"...bazı nüfûs-ı şerîrenin tezvîrata mütemâyil olduğunu ve kebîreyi irtikab eden bir tâifenin telbîsata râğbet ettiğini bildi..."

Her hilekârın matlûbuna muvaffakiyeti mûcib ve her sâhib-i tesvîlin hilelerini tervice sebep olan ve kesîru'l-vuku' bulunan vekâyi-i şer'iyyeden birkaç kazıyye ve mesâil-i fıkhiyyeden birkaç mesele istifsar eyledi..."⁵²

D. Uygulanışı ve Etkileri

"*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*"; Türk devlet idaresinde, devlet başkanının yasama faaliyetine olan aktif katkısını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu etki hemen bütün Türk devletlerinde olan bir geleneğin, İslâm hukuk kuralları çerçevesinde sonraki dönemlerde de devam etmesine neden olmuştur.⁵³ Nitekim İlk Türk-İslam devletlerinin kurulmasıyla İslam amme hukukunda meydana gelen değişimin tabii bir devamı mahiyetinde olan fakat bu sefer hususi hukuk sahasında görülen bu düzenlemelerin sonraki dönemlere ışık tuttuğu ve ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Öyle ki Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisinde yazdığı "*Fıkıh*" maddesinde Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî* adlı eserinden naklen "*Mesâil-i Melikşahi*" diye meşhur olan ahkâmın Moğol istilasına kadar devam ettiğini ve hatta bunlardan bazısının İran Moğol hükümdarları tarafından da teyit olunmakla beraber yine ihmâl edildiğini ve nihayet İlhanlı hükümdarı Gâzân Hân (ö. 703/1304) tarafından tekrar tatbik mevkiine konulduğunu⁵⁴ kaydetmektedir.⁵⁵

51 Salman, "Sosyal Değişme Ekseninde İslâm Hukuku", s. 74.

52 el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcukiyye*, trc. Yaltkaya, I, 495.

53 Kılıç, *İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, s.151.

54 Reşidüddin, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî*, s. 235, 237, 238, 241.

55 Köprülü, "Fıkıh", IV, 615; a.mlf., *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 267-268; a.mlf., "Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri" , s. 65.

Nitekim Gâzân Hân tarafından yayınlanan bir yarıktâ⁵⁶ birkaç kez Selçuklu hükümdarı Melikşah'a atıfta bulunulmuş olması da hukukî alandaki eski uygulamaların resmen tanındığını ve uygulandığını göstermektedir.⁵⁷ Ayrıca İlhanlılarda bu kanunun tatbik edildiğini gösterir diğer örneklere de rastlanmaktadır. Bu kapsamda tarihçi Reşidüddin, Gâzân Hân'ın başta arazi ve emlak alım satımlarındaki düzensizliklere yönelik hukukî reformları olmak üzere içlerinde hukukî davalarda dikkat edilecek hususları hâvi bir fermanın da bulunduğu beş resmî vesikanın suretini vermektedir.⁵⁸

Bununla beraber "*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*"nin sırf bir teşebbüs olup uygulanmadığını, Melikşah'ın bunu tatbik fikrinden vazgeçtiğini belirtenler de olmuştur. Bu doğrultuda Osman Kaşıkçı, Fuad Köprülü'yü kaynak olarak gösterdiği bir makalesinde, Melikşah'ın ictihadî konularda her mezhebin farklı görüşlerde olması sebebi ile hukukî birliği sağlayamayacağını düşünerek söz konusu kanunu uygulama fikrinden vazgeçtiğini belirtmiştir. Şüphesiz bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira kaynaklar söz konusu kanun hükümlerinin tatbik edildiğini ve kendisinden sonraki devletlerde uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca müellifin kaynak gösterdiği Fuad Köprülü de adı geçen makalesinde zaten böyle bir iddiada bulunmamaktadır.⁵⁹

E. İçeriği ve Özellikleri

Zamanın önde gelen Hanefî fıkıh âlimlerinin görüşleri doğrultusunda ihtilaflı bazı meselelerin tedvin edildiği eser; muâvazalı akidler, gayr-i menkul alım satımı, nikâhta kadınlar aleyhinde şahitlik ve borçlunun temerrüdü gibi İslâm hususi hukukuna ait meseleleri ele almaktadır. Söz konusu hükümler aile ve mülkiyet hukukunu koruyan kanunlar niteliğindedir.⁶⁰

Bu kanun mecmuasında dikkati çeken üç nokta vardır:

Birincisi; mecmuanın Sultanın emirleri ve onun yasama faaliyetini değil, belki onun emriyle İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olan bazı meselelerde Sultan'ın tercih ettiği içtihatları derlemiş olmasıdır.⁶¹

56 Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar buyruğu ya da fermanı. Bkz. Kemalöglü, "Yarıktâ", XLIII, 334-335.

57 Özgüdenli, *Gâzân Hân ve Reformları (1295-1304)*, s. 332.

58 Reşidüddin, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî*, s. 221, 227, 242.

59 Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanunu Mecelle ve Sultan II. Abdülhamid", s. 311. Ayrıca bkz. Köprülü, "Ortan zaman Türk Hukukî Müesseseleri", s. 64-65.

60 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 248.

61 Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, 181.

İkincisi de bir kısım münâzaa ve anlaşmazlıklar, şeriatın hükümlerine göre veya örfün kuralları dâhilinde halledilirken, mülkiyet ve evlenme gibi iki mühim hukukî müessesenin yeniden kanunla tanzim edilmiş olmasıdır. Bu durum idarî ve siyasî yönden muntazam bir mekanizmaya sahip olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, hukukun teşkilatlanması açısından da büyük bir mesafe almış olduğunu göstermektedir.⁶²

Üçüncüsü de özellikle aile hukuku açısından kadınların haklarının korunması ve hukukî haklarının düzenlenmesine ilişkin kadınlara nikah sırasında muhakkak mehir ödenmesi, kadınlar aleyhine şahitliklerde belgeye itibar edilmesi gibi hükümler içermesi sebebiyle Selçuklularda, kadınlarla ilgili yapılan bu düzenlemeler, o dönemde kadınlara yapılan haksız uygulamaları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Siyasî kaynakların bile bazen yetersiz kaldığı göz önünde bulundurulursa, kadınlara ilgili bu hukukî belgelerin varlığı büyük kazançtır.⁶³

“*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye*”, aile ve borçlar hukukunu hâvi toplam 6 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde söz konusu kanun metninin muhtevasında yer alan hükümler, Gazneliler devrinde mer'î olan *el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye* adlı hukuk koduyla karşılaştırmalı olarak maddeler halinde verilecektir:

62 Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 141.

63 Can, “Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması”, s. 402.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye *	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
1	<p>الأولي : ان من عقد عقداً علي ملك له ظاهراً باسم غيره من بيع او غيره من وجوه التملكات وسلمه الي من عقده له و بقي في يده مدّة علي حكم تملكه بلا منازعة منازع و مخصوصة مخصوصة ثم ابرز هو او ورثته عقداً يخالف ما عقده او لا لم يسمع دعواه ولم يتم الشهود فيه شهادة ولم يتعرض لصاحب اليد بانتزاعه عن يده بل يُقرّر في تصرفه</p> <p>“Bir kimse, zâhiren kendisine ait olan bir mülk ile ilgili satım akdi ve benzeri temlik akitlelerinden birisiyle bir akit yapsa ve bu mülkü de akit yaptığı kişiye teslim etse, bu mülk de herhangi bir karşı çıkan bulunmaksızın -bu temlik akdi hükmü gereğince- şahsın elinde bir müddet kalsa, sonra bizzat akit yapan şahsın kendisi ya da vârisleri önce yaptıkları bu akde muhalif başka bir akit ortaya koysalar, bu dava dinlenmez, şahitlerin şahitlikleri de kabul edilmez, zilyedin (malı elinde bulunduran kişinin) bunu elinden çıkarması için kendisine bir girişimde bulunulamaz, aksine şahsın tasarrufunda olduğu kabul edilir.”⁶⁴</p>	<p>أن كل من عقد من أهل بلدهم عقداً على ملك له ظاهر باسم غيره في شري أو غيره من وجوه التملكات وأشهد على نفسه فيه فلسمه إلى من عقد فيه وبقي زماناً في يده على حكم ذلك التملك من غير منازعة منازع ثم ابرز هو بنفسه أو بعض من يتصل به حال حياته أو ابرز بعض أقاربه بعد موته عقداً يخالف ما عقده فيه لم ينظر إليه ولم يسمع فيه دعوى ولم يقم الشهود فيه شهادة ولم تعرض على يد من هو في يده بإزالة كما اتفق عليه آراء من تقدمهم من العلماء</p> <p>“Bir kimse, -kendi yaşadığı şehirde bulunan bir şahısla -temlikat türlerinden satım akdi veya benzeri bir akitle akit yapıp zâhiren kendisine ait olan bir mülkünü bu şahsa satırsa ve bu işlemi de şahit tutmak suretiyle sonuçlandırıp karşı tarafa teslim etse, yapılan işleme herhangi bir karşı çıkan bulunmaksızın bu mülk o şahsın elinde bir müddet kalsa, daha sonra bizzat kendisi (satıcı) veya kendisi ile irtibatlı olan bir yakını (vârisi) hali hayatında ya da vefatından sonra yaptığı bu işleme aykırı başka bir akit iddiasında bulursa, bu iddia dikkate alınmaz, konu ile ilgili dava da dinlenmeyeceği gibi şahitlerin şahitlikleri de kabul edilmez. Ayrıca - önceki âlimlerin de görüşleri doğrultusunda- zilyed olan kişinin bahse konu olan mülkiyetinin izalesi için kendisine müdahale edilemez.”</p>

* İlgili kısmın tercümesi tarafımızca yapılmış, M. Şerefeddin Yaltkaya tarafından yapılan tercüme de müellifin orijinal üslubuna büyük ölçüde sadık kalınarak her bir maddede ayrıca dipnot olarak verilmiştir. Ancak anlamayı zorlaştıran bazı yerlerde de parantez içerisinde açıklamak gibi bir tasarrufta bulunulmuştur.

64 “Vücûhu mütemellikâtın olan bey’ veya gayri bir akdi bir kimse zâhiren kendisinin olan mülki üzerine diğerinin ismiyle akd eylese ve de bu mülki akd kendisi için icrâ olunan âdeme teslim etse ve o kimsenin bu temliki hükmüyle bir münâzun münâzaa ve bir muhâsımın muhâsaması vuku’ bulmaksızın o mülk o âdemin elinde kalsa ve sonra gerek o kimse ve gerek o kimsenin vereseşi evvelki akde muhalif bir akd ibraz etmiş olsalar, davaları mesmû’ olmaz ve de şühûdun bu bâbdaki şehâdetleri red olunur. Ve sâhib-i yede elinden çıkmak suretiyle taarruz olunmayub tasarrufunda takrir edilir.” (el-Yezdi, el-Urâza fi’l-hikâyeti’s-Selcukiyye, trc. Yaltkaya, MTM., II, 250-249.)

Görüldüğü üzere her iki hukuk metninin ilk maddesi karşılıklı borç doğuran muâvazalı akitlerle ilgilidir. Buna göre; İslam hukukunda bir malın veya menfaatin mülkiyetini intikal ettiren, temlik sonucunu doğuran satım ve kira akdi gibi hukukî işlemlere temlikât adı verilmiştir. Temlik bir bedel karşılığında (ivazlı) olursa muâvaza, bedelsiz olursa teberru adını almaktadır.⁶⁵

Muâvaza akidlerinde kural, kabz şartı aranmaksızın tarafların karşılıklı rızasıyla akdin tamam olmasıdır. Meselâ satım sözleşmesinde kabz gerçekleşmese de alıcının satım konusu mal ve satıcının satım parası üzerinde mülkiyet hakkının sabit olması için icap ve kabul yeterlidir.⁶⁶ Dolayısıyla bir kimse kendine ait bir mülkü bir başkasına bir satım veya temlik borcu doğuran bir akit yapsa ve bu malı akit yaptığı kişiye (şahitler huzurunda) teslim etse ve bu akit uyarınca hiçbir kimsenin itirazına ve davasına konu olmaksızın bu mal o şahsın elinde bir müddet kaldıktan sonra bizzat satıcının kendisi ya da varisleri ilk yapılan akde aykırı başka bir akit iddiasında bulunsalar, bunların davaları reddedilir, şahitlerin konu ile ilgili şahitlikleri de kabul edilmez. Zilyed⁶⁷ bunu elinden çıkarmaya zorlanamaz, tam aksine tasarrufu altında olduğu kabul edilir.⁶⁸

65 Serahsî, *Mebûsât*, XI, 133; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'i*, V, 234; Ayrıca bkz. Aybakan "Temlik", XL, 428.

66 Aybakan, "Muâvaza", XXX, 332.

67 Mâlik sıfatıyla veya mâlik gibi tasarruf etme niyetiyle bir mal üzerinde fiili hâkimiyeti olan, bir şeyi elinde bulunduran kimse, sahip. Bkz. Topal, "Zilyedlik", XLIV, 417.

68 Geniş bilgi için bkz. Yaka, "İslam Hukukunda Zilyedliğin Hukuki Fonksiyonları", s. 1-80.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
	<p>الثانية: أن كل امرأة عَقَدَ زَوْجُهَا عَلَيْهَا عَقْدَ بَرَاءَةٍ من صداقتها على وجه لا يَقِفُ عليه أهلها وعشيرتها الاقربون ولم يَظْهَرُ في مجلس الحكم حينئذٍ</p> <p>ثم ادّعى الزوج أو ورثته موجبه لم يسمع ولم يقبل البيّنة اصلاً الا اذا علم ما يقتضي صدور ذلك الاقرار منها</p>	<p>ثانيها: أن كل امرأة عقد زوجها عليها عقد براءة في صداقتها على وجه لا يقف عليه أهلها وأقاربها أو لا يظهر ذلك في مجلس الحاكم في مدينة قزوین أو لا يظهر سبب من أسباب البراءة لا يتهم فيه زوجها أو بعض من يتصل به بحيلة لم ينظر فيه ولم يسمع في تلك البراءة دعوى وكانت البراءة منسوخة</p>
2	<p>“Bir kadın, -ailesi ve akrabalarının haberdar olamayacağı bir şekilde ve mahkeme tarafından da tescil edilmeksizin- kendi mehrinden vazgeçtiğine dair eşi ile bir akit yapsa, sonra bizzat koca ya da vârisleri yapılan bu berâet akdinin gereğinin yerine getirilmesini iddia etseler, davaları dinlenmez, konu ile ilgili delilleri de asla kabul edilmez. Ancak kadının böyle bir akit yaptığına dair bir ikrarı söz konusu olursa bu durumda dava dinlenir ve deliller de kabul edilir.”⁶⁹</p>	<p>“Bir kadın, -ailesi ve akrabalarının haberdar olamayacağı bir şekilde ya da Kazvin şehrinde mahkemeye dahi konu olmayacak bir biçimde- eşi ile ilgili olarak mehrinden berâet ettiğine dair bir akid gerçekleştirirse yahut bu mehrinden berâet ettiğine dair herhangi bir sebep de ortaya çıkmamışsa, kocası ve kocası ile iribatlı akrabaları da bir hile ile itham edilmemişse, bu durum dikkate alınmaz, berâet ile ilgili dava dinlenmez ve bu berâet yok kabul edilir.”</p>

Görüldüğü üzere bu hükümler, nikâh akdinin sonucu olarak ortaya çıkan kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya malı ifade eden mehir ile alakalıdır.

Mehir, İslam hukukunun geçerli olduğu Selçuklularda da uygulanmıştır. Nitekim bu bağlamda Selçuklu sultanlarının evliliklerinde mehir geleneği tatbik edilmiş, Selçuklular ile akrabalık bağı kuran Abbâsî halifeleri, Karahanlı ve Gazne sultanları büyük miktarda mehir bedeli ödemişlerdir.⁷⁰

69 “Herhangi bir zevc, zevcesi üzerine zevcenin en yakın ehl ü aşireti vâkif olmadığı halde ve meclisü'l-hükmede (mahkemede) de zâhir olmayarak mehrinden berâet hususunda bir akd (sözleşme) eylemiş olduktan sonra, zevcin kendisi veya veresi bu akdin mücebini iddia eylese, iddiası mesmû olmayub asla beyyinesi dahi kabul edilmez. Meğer ki zevceden bu hususta bir ikrar sudûr etmiş olduğunu bildirmiş ola...” (el-Yezdî, el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcukiyye, trc. Yaltkaya, MTM., II, 250.)

70 el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 12-13, 57; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fı Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 27, 133; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 59, 154. Ayrıca bkz. Başdin, “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)”, s. 405; Kaçın, “Büyük Selçuklular'da Evlilik Merasimleri”, s. 107-109.

Klasik fıkıh literatüründe hem evlenme akdini hem bu akitle kurulan evlilik bağı ve eşler arasındaki hukukî ilişkiyi ifade etmek üzere kullanılan nikâh kavramı Selçuklu dönemi hukuk eserlerine de yansımış, eserlerde özellikle fıkıh kitaplarının “nikah” bölümlerinde mehir konusu da detaylı olarak yer almıştır.

Mehir; nikâh akdinin bir sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya maldır. Mehir; erkek için bir borç kadın için ise haktır.⁷¹

İslâm hukuk bilgileri mehir konusunda; kadının evlilik esnasında veya boşanma durumunda *haklarını korumaya yönelik* bir sigorta, kadına hayatını idame ettirebilecek *bir güvenlik teminatı, ekonomik bir güvence kaynağı*, taraflara nikâh akdinin getirdiği hak ve vebeleri hatırlatan, evlilik akdinin önemini vurgulayan ve aile birlikteliğinin *sürekliğini sağlayan bir kararlılık /sadâkat (bir tekeffül)* tazminatı şeklinde birbirinden farklı tanımlamalar yapmıştır. Öte yandan ülkemizde mehir, genellikle ailelerin birbirine yakınlaşmasını sağlayan, sevgiyi arttıran bir hediyeleşme niteliğine bürünmüştür.⁷²

İşte bu bağlamda mezkûr hukuk kodunda da aile birliğinin sürekliliğini sağlama amacına yönelik mehre özel bir önem atfedilmiştir.

Söz konusu kanun metnine göre, koca, karısının evliliği müteakip mehirden vazgeçtiğini–ailesinin ve yakınlarının haberleri olmadan, mahkeme kararı ile de tescil edilmeksizin – bir akit ile belgelese, kendisi (koca) ve varisleri de bu berâet akdinin gereğinin yapılmasını talep etseler bile bu kabul edilmez. Ancak kadın rıza gösterir ve bu akdi onaylarsa, bu hususta bir ikrarı söz konusu ise⁷³ bu durumda dava dinlenir ve sonuçlandırılır. Kadının mehirden feragat etmesi de ancak kendisinin ve şahitlerin bu durumu onaylamasına bağlıdır. Elbette kadın hakkı olan mehrin bir kısmını veya tamamını kocasına bağışlayabilir. Şayet kadın kocasından alacağını tahsil etmez veya gönül hoşluğu ile eşine bağışlarsa bu durum için söylenecek bir söz yoktur.⁷⁴

Mehir ancak erkeğin üzerine borç olan mehri vermesiyle veya hak sahibinin hakından feragat etmesiyle düşer.⁷⁵ Burada şahitlerin bulunma zorunluluğu, kadının ekonomik haklarını korumak ve güvence altına almak açısından oldukça önemlidir.

71 Aydın, “Mehir”, XXVIII, 389.

72 Acar, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, s. 368-388; Sağlam, “İslâm Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası mıdır?”, s. 3,7.

73 İkrar, tek taraflı irade beyanı ile vücut bulan hukukî bir tasarruftur. Bu itibarla kendi başına bir hüküm ifade etmesi ve delil olarak hâkimi de bağlaması hasebiyle kadının ikrarı davanın dinlenmesine sebeptir. Nitekim Mecelle'deki “*Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrar hüccet-i kâsıradır*” Yani kanıt, ilgili olanların tümünü, ikrar ise yalnız ikrar edeni bağlar (md. 78) şeklindeki madde, ikrarın yalnızca ikrarı yapanı (mukırrı) bağlayıcı bir delil olduğunu ifade etmektedir.

74 Bkz. en-Nisa, 4/4.

75 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, II, 295; Acar, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, s. 384.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
	<p>الثالثة: أن من عقد على نفسه عقد بيع عقارٍ ثم لم ترجع قيمة ذلك الي نقصان ولم يكن المشتري مُشهداً على نفسه بالشرى وادعى أنه لم يشتري وأن له حق الرجوع الي الثمن لم يلتفت الي دعواه ولم يُسمع بيّته</p>	<p>ثالثها: أن كل من عقد على نفسه عقد بيع في عقار بثمان مثله في وقت بيعه وحصل ذلك في يد من كتب باسمه الشرى فيه فظهر منه تصرف بما يظهر به تصرف المشتريين⁷⁶ ثم حصل في ثمن ذلك العقار تراجع ولم يكن المشترياً شهد على نفسه بشرائه في عقد الشرى المكتسب فيه فادعى أنه لم يشتري ذلك وأن له حق الرجوع على البائع بالثمانلم تسمع هذه الدعوى</p>
3	<p>“Bir kimse kendisine ait olan bir akarını (gayri menkul, taşınmaz, arazi) bir başkasına satsa, satılan bu akarın kıymetinde bir düşüklük de söz konusu olmasa, müşteri de iş bu satım akdinde şahit göstermemiş olması hasebiyle bu akarı satın almadığını ve kendisinin semeni (satış bedelini) geri alma hakkının olduğunu iddia etse, bu iddiası dikkate alınmaz, beyyinesi de dinlenmez.”⁷⁷</p>	<p>“Bir kimse bir akarla ilgili olarak akarın satıldığı gündeki piyasa değeri üzerinden parasını ödemek suretiyle bir satım akdi yapsa ve akarı teslim alan da akar üzerinde birtakım tasarruflarda bulduktan sonra akarın değerinde bir düşme meydana gelmiş olsa, söz konusu müşteri de bu akarı satın alırken şahit de tutmadığından hareketle kendisinin bu akarı satın almadığını iddia ederek satıcıya ödediği parayı geri alma hakkının olduğunu ifade etse, bu dava dinlenmez.”</p>

Bu hükümler de gayr-i menkul alım satımı ile ilgilidir. İktisadî hayatın ahenk içerisinde yürütülmesini sağlayacak dinamiklerin oluşturulması suretiyle piyasa istikrarının sağlanması, İslâm hukuku bakımından son derece önemlidir. Bu amaçla gerek fiyatlandırma politikaları ve gerek piyasanın sağlıklı işleyişini temin bakımından, İslâm hukukunda ekonomik istikrarın sürdürülebilmesi adına pek çok koruyucu tedbir alınmıştır. Bu yolla hem üreticinin hem tüketicinin ve hem de toplumun menfaatinin en doğru ve hakkaniyete en uygun şekilde korunması gayesi amaçlanmıştır.⁷⁸

76 Metinde المشتريين kelimesi sehven çift ya harfi ile yazılmıştır. Doğrusunun المشتري şeklinde olması gerekmektedir.

77 “Bir kimse bir akarını sattığına dair kendi nefsi üzerine bir akd ile akd eylese ve sonra da mezkûr akarın kıymeti tenâkus etmemiş iken müşteri satın aldığına dair kendisine şahit göstermiş olmaması hasebiyle satın almadığını ve kendisinin semene hakk-ı rücuu (satış bedelini geri alma hakkı) olduğunu iddia etse davasına iltifat olunmayub beyyinesi mesmû olmaz. (dinlenmez)...” (el-Yezdi, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcukiyye*, trc. Yaltkaya, *MTM*, II, 250.)

78 Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, s. 211.

Dolayısıyla bir kimse bir gayr-ı menkulün satıldığı gündeki piyasa değeri (rayiç bedeli) üzerinden bir satım akdi yapsa, bu gayr-ı menkulü teslim alan da onun üzerinde mâliki olması hasebiyle doğal olarak birtakım tasarruflarda bulunduktan sonra söz konusu bu gayr-ı menkulün fiyatında bir düşüş söz konusu olsa, bu gayr-ı menkulü satın alan kimse onu satın aldığına dair herhangi bir şahidin de bulunmamasını öne sürerek; “*Ben herhangi bir mülk satın almadım, sadece konuştuk, akit tamamlanmadı*” deyip parasını geri istese, onun bu davası mesmu’ olmaz (dinlenmez). Dolayısıyla müşterinin satıcıya bir rücu hakkı⁷⁹ yoktur.

Şüphesiz iki hukuk süjesi arasında gerçekleşen bir satım akdi her iki taraf için karşılıklı yükümlülükler ve haklar doğurmaktadır. Satım akdi neticesinde alıcı malın teslim edilmesini, satıcı ise üzerinde anlaşılan satış bedelini talep etme hakkına sahiptir. Bu itibarla hukukî sözleşme icab ve kabul ile gerçekleştikten sonra akit her iki taraf için de bağlayıcı olduğundan artık satıcının, malın tesliminden; müşterinin de ödemeyi yapmaktan kaçınması söz konusu değildir.⁸⁰ Zira mülk artık mezkûr alıcının mülkiyetine geçmiştir. O da bunu kendi mülkünde dilediği şekilde tasarruf edebilir. Ayrıca söz konusu mülkte herhangi bir kusur yahut da halihazırda geçerli (rayiç) bedel bakımından herhangi bir noksanlık da olmadan böyle bir akit gerçekleştikten ve alışverişin üzerinden fazla zaman da geçmeden müşterinin tarafı olduğu bu alışverişi bozmak istemesi neticesi dava mahkemeye intikal ederse, müşterinin alım-satıma yönelik herhangi bir şahit de getirememesi sebebiyle iddiası hükümsüzdür, davası dinlenmez. Müşterinin bu talebinde emlak ve arazi fiyatlarında muhtemel bir düşüşün gözlenmiş olması ve bundan dolayı satın almadan vazgeçme isteği vardır.

79 Rücû hakkı: Başkası için yapılan bazı ödeme veya harcamalarda ortaya çıkan talep hakkı (Bkz. Aybakan, “Rücu” , XXXV, 284.)

80 Bkz. Ceylan, “İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzüm) Mahiyeti”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/1, c. IX, sy. 19, ss. 201-215.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
4	<p>الرابعة: أن من وجب عليه حق وتوجهت نحوه الطلّبة وادعى العسرة وكان يُعرف به مال وذَكَر بعض من يتصل به أنه انتقل منه اليه ما كان يُعرف به ولم يقف علي سبب ملك واقام بيئته لم يُقَض بها وألزم اِصال الحقّ او حُيس علي ما هو حكم الشريعة</p>	<p>خامسها: أن كل من ثبت في ذمته دين من ثمن أو مهر وغير ذلك وظهر ذلك في مجلس الحكم وتوجه عليه الحبس فأبرز هذا الخصم عقدا بأن ما كان له من عقار وغيره وقد جعله باسم غيره وأنه وإن كان ظاهر الغنى فهو الآن في الحكم فقير لا يسمع هذه الشهادة</p>
	<p>“Bir şahsın üzerinde başkalarına ait-ödeme yükümlülüğü gerektiren-bir hak söz konusu olsa, alacaklıların da alacaklarını talep etmeleri durumunda bu kimse ödeme imkanı bulunmadığını (fakir olduğunu) iddia etse, haddi zatında mezkur şahsa ait malının biliniyor olmakla birlikte bu şahısla irtibatlı olan bir kimse önceden ona ait olduğu bilinen malın mülkiyet sebebini de belirtmeksizin kendisine intikal ettiğini ifade etse ve buna beyyine de ikame etse (delillendirse) buna dayalı olarak hüküm verilemez. Şer’i hüküm uyarınca ya alacaklıların alacaklarının kendisine ulaştırılmasına ya da borçlunun hapsine hükmedilir.⁸¹</p>	<p>“Mehir veya satım akdinden yahut bir başka şeyden dolayı üzerinde bir borç bulunan ve bu durumu da yargıya intikal eden ve bundan dolayı da hapsedilecek olan kişi, üzerinde olan akar ve benzerlerini başkasının adına tescil ettirdiğini ifade ederek, her ne kadar zâhirde zengin görünüyorsa ise de şu an kendisinin fakir hükmünde olduğunu (artık herhangi bir malı mülkü olmadığını) söylese bu şahitlik dikkate alınmaz.”</p>

Bu hükümler de borçlunun temerrüdü ile ilgilidir.

Toplumsal hayatın bir gereği olarak insanlar zaman zaman birbiriyle alım-satım, karz ve borçlanma gibi çeşitli münasebetler içerisinde bulunurlar. Ancak bu ilişkiler, her daim hakkaniyet ve adalet ölçüleri içerisinde gerçekleşmediği gibi, tarafların tükümünün ahidlerine bağlılıkları da aynı derecede olmayabilir. Bu çerçevede, herhangi bir borç ilişkisine giren borçlu veya alacaklının, yapılan akde konu olan borcun ifasını geciktirmesi hukukta “*temerrüd*” kavramı içerisinde incelenmektedir.

81 “Bir borçlunun alacaklıları haklarını isteyip de bu borçlu usret (güçlük) iddia etse ve malı olduğu malum ise de kendisinin yakınları olan bazı âdemleri bu mal’ûm olan malının sebeb-i mülkini bildirmeyerek kendilerine intikal ettiğine dair beyyine ikame etmiş olsalar böylece kaza olunmayub alacaklıların haklarının kendilerine isâli veyahut hüküm-i şer’i mücebince borcunun habsi lazım gelir.” (*el-Yezdi, el-Urâza fi’l-hikâyeti’s-Selcukiyye*, trc. Yaltkaya, MTM., II, 251.)

Bu anlamda temerrüd: “İfaya muktedir borçlunun, muaccel ve ifası mümkün borcunu, alacaklı talep ettiği ve ifayı kabule hazır olduğu halde zamanında ifa etmemesidir”.⁸²

İslam hukukunda aslanan, borçlunun borcunu vadedilen zamanda ifa etmesidir. İnsanın, kendi arzusu ile borcunu herhangi bir temerrüde imkan vermeden ifa etmesi, hukuken arzu edilen bir davranış olmakla beraber, borcunu kendi rızası ile ödemezse, hukukî otorite onu ifaya zorlayabilir.⁸³ Nitekim İslam hukukçuları, borçlunun borcunu ödemekte direnmesi halinde alacaklıya cebri ifa yoluna başvurma hakkı tanımıştır. Hatta ödeme imkanına sahip olduğu halde borcunu ödemeyen (mütemerrit) kişinin bu hareketinin zulüm olduğunu ifade eden hadise⁸⁴ dayanarak imkanı olduğu halde kasıtlı olarak borcunu ödemeyen borçlunun borcunu ifa etmesini temin maksadıyla, hapis ve hacr gibi müeyyide ve cebir unsurlarına da başvurulabileceğini benimsemiştir.⁸⁵

İşte mevcut bu kanun maddesinde de görüleceği üzere, borçlunun alacaklıları haklarını talep ettiğinde, borçlu borcunu ikrar edip ancak ödeme imkanının bulunmadığını beyan etse, lakin malı mülkü olduğu biliniyor olsa ve kendi yakınları da bu kişinin sahip olduklarının bir şekilde kendilerine intikal ettiğini ve artık onun mülkü olmadığını söylese, hatta bu intikale ilişkin delil dahi ortaya koyalırsa, mülkün onlara intikal etmiş olduğu kabul edilmez. Ayrıca borçluyu ödeme yapmaya mecbur bırakmak için hapsine ve hakkın da hak sahiplerine teslimine hükmedilir.

82 Tekinay, *Borçlar Hukuku*, s. 725.

83 Yaran, *İslam Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü*, s. 208.

84 Buhâri, “Havâlât”, 1; Müslim, “Müsâkât”, 33.

85 Aybakan, “İfâ”, XXI, 498-504; Kaya, “İslam Hukukunda Borçlunun Edimini İfa Etmekten Kaçınma Hakkı: Ödemezik Def'i”, s. 48.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
5	<p>الخامسة: أن كل امرأة عَقَدَت على نفسها لزوجها أو عَقَدَ بَعْضُ أَوْلِيَائِهَا بِحَقِّ لِيَزِيدَ الْمُصَدِّقُ فِي مَهْرِهَا ثُمَّ أْبْرَزَتْ مَا يَخَالِفُ ذَلِكَ لِتُذْهِبَ حَقَّ الزَّوْجِ وَتُسْتَوِي مِنْهُ الصَّدَاقُ لَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ وَ أُجْرِيَ الْأَمْرُ فِي ذَلِكَ عَلَيَّ مَا يَرِي أَصَوَّبَ مِنْ أَحَدِ الْأَمْرِينَ إِمَّا أَنْ يَرِدَ مَهْرُهَا إِلَى الْمَهْرِ الْمَثَلِ أَوْ يَقْرَرُ الْعَقْدَ الَّذِي فِي يَدِي الزَّوْجِ عَلَيَّ حَكْمَهُ وَيُقْضَى لِلْمَرْأَةِ بِمَا سَمِّيَ لَهَا مِنَ الْمَهْرِ فِي أَصْلِ النِّكَاحِ</p>	<p>رابعها: أن كل امرأة عقدت على نفسها لزوجها أو عقد بعض أهلها له عقدا في ملك ليزيد هو لأجل ذلك في صداقتها ثم أبرزت هي أو بعض من عقد ذلك العقد من أهلها عقدا يخالف ما عقده في الظاهر لهذا الزوج لم ينظر فيه ولم يسمع دعواه وأجرى الأمر فيه على أحد الوجهين إما أن يرد ذلك المهر إلى مهر مثلها ويبطل العقد الذي في يد هذا الزوج أو يقرر هذا العقد في يد الزوج على ما وقع عليه وتقرر تلك المرأة على ما وقع عليه</p>
	<p>“Bir kadın veya hak sahibi velilerinden bazıları mehrinde ilave/ ziyâde yapmak üzere kadının kocasının lehine kendi aleyhine bir hak ile nikah akdi yapsa, sonra kadın kocasının hakkını ortadan kaldırmak, söz konusu mehr-i de ondan tastamam alabilmek için yapılan bu akde aykırı delil getirirse, buna itibar edilmez.</p> <p>Mesele bu ikisinden en doğru (en uygun) iki durumdan biriyle çözüme kavuşturulur:</p> <p>Ya kadının mehri mehr-i misle çevrilir, ya da, bir yargı kararı olarak nikahın aslından (başlangıcındaki gibi) olan mehr-i müsemmaya göre hüküm verilir.”⁸⁶</p>	<p>“Bir kadın ya da kadının akrabalarından birisi, kadının sahip olduğu bir mülk (veya hak) ile ilgili olarak kocasının lehine kendisi aleyhine vereceği mehre ilave/ ziyade yapması için bir akit yaptıktan sonra, bizzat kadının kendisi veya bu akdi yapan akrabası koca lehine zâhirde yaptıkları bu akde aykırı başka bir akit ileri sürseler; bu dikkate alınmaz ve bu dava dinlenmez.</p> <p>Mesele şu iki usulden biriyle çözüme kavuşturulur:</p> <p>Ya bu mehir, mehr-i misle (benzer şart ve konumdaki kadınlara ödenen miktara) dönüştürülür, koca lehine başlangıçta yapılan akit geçersiz sayılır. Ya da koca lehine yapılmış olan bu akit aralarında daha önce anlaştıkları şekliyle olduğu gibi kabul edilir ve kadına da nikah akdinde önceden kararlaştırılan mehir (mehr-i müsemma) ödenir.”</p>

86 “Herhangi bir kadın veya bihakk bazı akrabası (ليُرْغَبُ الْمَصْدَقُ فِي مَهْرِهَا) = sadak (kadın için yüksek başlık parası) veren zevc kadının mehrine rağbet etmek için) zevci lehine ve kendi aleyhine (mehr-i misilden dún [daha aşağı] mehir gibi) bir akd icra ettikten sonra zevcin hakkını izale ve ondan tamamen sadaki istifa için bir şeyi göstermiş olsa iltifat olunmayub sevâb görüldüğü halde ya mehri mehr-i misle red olunur veya zevcin yedinde olan akd kendi hükmüyle takrir olunub zevcin asl-ı nikahda tesmiye etmiş olduğu mehir ile kadına hüküm olunur.” (el-Yezdî, el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcukiyye, trc. Yaltkaya, MTM., II, 251.)

Söz konusu bu maddeler ile çeşitli şartların ve başka kişilerin etkisinde kalmak suretiyle, mehir ile ilgili kazanılmış haklarında kadının kendi aleyhine işleyecek herhangi bir değişiklik yapmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Nikâh akdinde taraf olan kadına verilen bir hak mahiyetindeki mehir konusunda, taraflar arasında anlaşmazlıklar olması mümkündür. Bu itibarla; mehir üzerine karşılıklı anlaşma sağlandıktan sonra bir kadın ya da akrabalarından birisi, zengin veya soylu bir ailenin kızı olması gibi sebeplerle mehri yüksek olduğundan⁸⁷ dolayı kadınla evlenecek adayları teşvik etmek için, kadının aleyhine, kocanın lehine bir akit yapsa, sonra kadın kocasının hakkını ortadan kaldırmak, söz konusu mehri de ondan tastamam alabilmek için yapılan bu akde aykırı bir şey ibraz etmiş olsa, bu dikkate alınmaz.

Bu durumda hâkim şu iki hükümden biri ile karar verir:

Ya bu mehir, mihr-i misle dönüştürülür, ya da yapılmış olan akit mevcut hâli üzere bırakılır, nikah akdinde önceden kararlaştırılan mehir (mehr-i müsemmâ) ödenir.

87 Kadının sadâğının yüksek olması, onun soylu ve zengin bir aileden geldiği anlamına gelirdi. Bkz. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1988, s. 124.

Madde No:	el-Mesâ'ilü'l-Melikşahiyye	el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye bi Kazvin
6	<p>السادسة: أن يبلغ في الاحتياط عند تحمّل الشهادة علي النساء ولا يقتصر علي واحد من المعرفين وان كان من اقاربها بل يُستوثق في موضع التهمة والشبهة الي تسكين النفس وارتفاع اللبس</p>	<p>سادسها: أنه تقرر رأي الجماعة فيما يقع من الشهادة [علي] النساء أن يبلغ الاحتياط في ذلك المبلغ الممكن فيه من اعتبار حال المعرفة وكونه ممن يقبل قوله في ذلك ولا يقتصر على واحد حتى يضم إليه غيره وإن أمكن الشاهد الاستقصاء في التعرف يستقصى فيه ويبلغ أقصى ما يمكن ويجمع في التعرف بين من كان من أهلها وبين أجنب الناس إذا كان ذلك عنده أقوى وإذا وقعت الشبهة يخلل وقع في بعض الأمور توقف عن شهادته</p>
	<p>“Kadınlar aleyhine şahitlik konusunda çok ihtiyatlı davranılmalı, muarriflerden⁸⁹ (kimlik tespiti konusunda kadını tanıttak olanlardan) sadece bir kişi ile yetinilmemelidir. Töhmət ve şüphe söz konusu olması halinde gönülleri yatıştırmak ve karışıklığı ortadan kaldırmak için daha güçlü belgeler (vesika) araştırılmalıdır.”⁹⁰</p>	<p>“Kadınlar aleyhine şahitlik konusu ile ilgili olarak âlimlerin görüşü; Muarriflerin durumu ve bu konu ile ilgili sözün makbul olup olmadığı konusunda olabildiğince ihtiyatlı davranılmasının, bu konuda hâkimin tek kişi ile yetinmeyip bir ikincisini de ilave etmesinin uygun olacağı yönündedir.</p> <p>Hâkim nezdinde -eğer daha güçlü görülüyorsa-, kimlik tespitinde tek bir şahitle soruşturmak mümkün olabiliyorsa olabildiğince detaylı olarak soruşturma yapılır ve bunun için kadının ailesinden bir kişi bir de yabancı (akrabası olmayan) bir kimse bir araya getirilir.</p> <p>Bazı konularla ilgili çıkan belirsizlikten dolayı bir şüphe söz konusu olursa, şahidin şahitliğinde tevakkuf edilir. (Bu şahadet müstakil olarak hükme dayanak teşkil edemez.)”</p>

88 Metinde علي lafzı geçmemektedir. Bu tarafımızca eklenmiştir.

89 Muarriif, bir şahsın kimliğini beyan ve tasdik eden kimse demektir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 552.

90 Kadınlar aleyhine şehâdet vukû'unda fevkalâde ihtiyat edilüb mu'arriflerden ve lev kadının akâribinden dahi olsa biriyle iktifa edilmeyerek mevzi'-i töhmət ve şübhede teskinün'n nefis ve irtifâu'l-lebs (gönülleri yatıştırmak, karışıklığı ortadan kaldırmak) hususunda vesika araştırılır.” (el-Yezdi, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcukiyye*, trc. Yaltkaya, MTM., II, 251.)

Kadınlar aleyhine bir şahitlik söz konusu olduğunda, kadınların yakınlarından da olsa, şüphe ve töhmet (zanna dayalı olarak hüküm verme, suç isnadında bulunma) endişesinden dolayı, tek bir kişi ile yetinilmemesi, bu konuda ihtiyatlı davranılması gerekir. Nitekim bir hak iddia eden kimse kendi hakkını savunurken karşıdaki kişiyi de töhmet altında bırakabilmektedir. İşte bu nedenle gerek toplumsal adaletin sağlanması ve gerekse insanların haklarının korunması açısından muhakeme hukukunda ispat vasıtaları büyük önem taşımaktadır. Bu ispat vasıtalarından biri de şahitlik/tanıklıktır.

İşte bu hüküm; sadece kadınların muttali olabileceği hatta tek kadının şahitliğinin dahi yeterli olduğu doğum, istihlâl (doğum esnasında çocuğun ağlaması), bekâret, süt emme, hayız/aybaşı, yara ve kadınlara ait kusurlar gibi davalarda⁹¹, kadının yakınlarından aleyhte şahitlik edenler olsa bile, mahkemenin bu şahitliklerle yetinmeyip şüpheleri ortadan kaldırmayı sağlayacak delilleri (vesika, belge) araştırmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca masum bir şahsın cezalandırılmasının önüne geçmek amacıyla suçun ispatı ve cezanın infaz edilebilirliği konusunda olabildiğince titiz davranılması, bir başka ifadeyle şüpheden sanık yararlanır ilkesinin korunması⁹², İslam muhakeme hukukunun önem attığı esaslardandır. Bu itibarla söz konusu hükümlerde de şahitliğin mahkemede sağlıklı biçimde yerine getirilmesine yönelik gerekli hassasiyetin gösterilmesi, şahitlerin tezkiyesinin (güvenlik soruşturmasının) yapılması, şahitle taraflardan biri arasında usul-fürû veya zevciyet ilişkisi yahut düşmanlık bulunması, şahidin şahitlik sebebiyle kendine bir yarar sağlaması vb. töhmet endişesi doğuran hususların tespit edilmesi istenmiştir.

Görüldüğü üzere bu 6 madde, Gazneliler döneminde Kazvin'de daha önce ortaya konan "*el-Mesâ'ilü'l-İttifakiyye*" adlı hukuk kodu ile bir paralellik arz etmektedir. Ancak bu hukuk kodunda *el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye'den* farklı olarak ilave bir madde daha gözükmektedir ki Borçlar hukukuna dair bu madde şu şekildedir:

91 Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslâmi*, VI, 572.

92 Geniş bilgi için bkz. Erturhan, "İslâm Hukukunda Şüpheden Sanığın Yararlanması İlkesi (In Dubio Pro Reo)", s. 179-205.

سابعها: إذا حصل التنازع في مجلس الحكم في قبالة ظاهرها شرى فادعى من أضيف إليه للبيع⁹³ فيها أنه عقد رهن في الباطن وإن كان قد كتب في الظاهر لفظ الشرى يحلف المدعي للشرى فيه أنه عقد شرى في الظاهر والباطن وأن أقام البائع فيه بينة على إقرار المشتري أنه رهن في الباطن سمع ذلك وإن أقام شهادة إلا على إقرار المشتري ولكن قال الشاهد إني أعلم ذلك لم يقبل

“Dış görünüşü itibarı ile satım akdi olarak görülen bir sözleşme konusunda mahkemede bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa, satım akdi kendisine izâfe edilen (satın alan) kişi, her ne kadar zâhirde satım akdi lafzı kullanılmışsa da bunun gerçekte bir rehin akdi olduğunu iddia etse, satım akdi olduğunu iddia eden kişiye zâhirde de gerçekte de bunun bir satım akdi olduğuna dair yemin teklif edilir.

Şayet satıcı bu işlemin gerçekte bir rehin akdi olduğunu müşterinin de kabul ettiğine dair bir kanıt sunarsa, -her ne kadar müşterinin bu ikrarına dayalı olarak bunu ikame etmişse de- bu dava dinlenir. Ancak şahidin mücerred olarak “ben bunun böyle olduğunu (zaten rehin akdi olduğunu) biliyorum demiş olması kabul edilmez.”

İslam yargılama hukukunda davanın seyri ve mahkemece karara bağlanmasında iddianın ispatı ve savunma hakkı önemli bir yer tutar. Bir davada müddeî (davacı), iddiasını ispat için delil getirmelidir. Müddeî eğer delil getiremezse müddeâ aleyhin (davalının) yemin ederek kendini savunma hakkı vardır.

Hz. Peygamber bir hadisinde “Delil getirmek davacıya, yemin ise davalıya düşer.”⁹⁴ buyurmuştur. İspat külfeti ile ilgili bu evrensel hukuk kuralı Mecelle’deki ifadesi ile “Beyyine, müdde’î için ve yemîn münkir üzerinedir.”⁹⁵ şeklindedir. Yani iddia sahibi delil getirerek iddiasını ispatla yükümlüdür. Aksi halde karşı tarafta yemin teklif olunur, o da yemin ederse müddeî iddiasını ispatlayamamış olur, karşı taraf yeminden kaçındığı takdirde müddeînin iddiasını kabul etmiş sayılır ve hâkim buna göre hükmeder.⁹⁶

Bu itibarla bu maddede de görüleceği üzere; zâhiren satım akdi olan bir sözleşme ile ilgili satım akdi kendisine izafe edilen (satın alan) kişinin her ne kadar zâhirde satım akdi lafzı kullanılmışsa da bunun gerçekte bir rehin akdi olduğunu iddia etmesi ile ilgili çıkan ihtilafta, bunun satım akdi olduğunu iddia eden davalıya yemin teklif ettirilmesi gerektiği vurgulanmış, müşterinin ikrarı durumunda yemine gerek kalmadığı, şahidin sadece bunun rehin akdi olduğunu beyan etmesinin de geçerli olamayacağı beyan edilmiştir.

93 Metinde geçen “البيع” kelimesinin البيع şeklinde olması daha uygun gözükmektedir.

94 Tirmizî, “Ahkâm”, 12.

95 Mecelle, md. 76.

96 Ali Haydar Efendi, *Dürrerü’l-Hükkâm*, I, 153.

SONUÇ

Tarihsel süreçte devamlı gelişen ve değişen hayatın zamana ve mekâna bağlı olarak ortaya çıkardığı ihtiyaçlar, İslam toplumlarının yüz yüze geldiği iç ve dış dinamikler, içtihadın gerekliliği yönündeki zihniyet dönüşümleri kanunlaştırma faaliyetini zorunlu kılmış, bu çerçevede daha çok devlet teşkilatı, idare, ceza, arazi ve vergi hukuku vb. kamu hukukunu düzenleyen alanlarda hükümdarlar kanunlar yapmış ve yürürlüğe koymuşlardır. İşte bu anlamda İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Türk hukuk tarihinde de hukukî istikrar ve güveni temin etmeye, hukukî boşlukları düzenlemeye yönelik kanun yapma ve böylece hükümlerde birliği sağlama cihetine gidilmiş, bu yönde bazı kanunlaştırma girişimlerinde bulunulmuş ve şekli de olsa bazı hukuk kodları ortaya konmuştur.

Nitekim bu kapsamda Türk hukuk tarihinde ortaya konan kanunlaştırma çabalarından biri de Selçuklu yükseliş devrinde Sultan Melikşah döneminde hazırlanan “*el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-kavâ'idî's-Şer'iyye*” adlı hukuk kodudur.

Nizâmülmülk'ün tavsiyesi ile devrin ileri gelen fakihlerinin bir araya gelerek oluşturduğu, dönemin tartışma konusu olan önemli hukukî meseleleri içeren bu kanun kodu ülkenin dört bir tarafında uygulanmış, Moğol istilasına kadar da Selçuklu Devleti'nde yürürlükte kalmıştır. Hatta bu kanun hükümleri İlhanlı hükümdarı Gâzân Hân tarafından da tatbik edilmiştir.

Muâvazalı akidler, gayr-i menkul alım satımı, nikâhta kadınlar aleyhinde şahitlik ve borçlunun temerrüdü gibi konuların yer aldığı medenî hukuka dair 6 maddeden oluşan bu hukuk kodu; bazı hukukçular tarafından, Türk hukuk tarihinde resmî şahıs veya heyet tarafından tanzim edilen hukukî hükümler mecmuası anlamındaki ilk kanun metni olarak nitelenmektedir. Ancak ne var ki söz konusu kanun metninin Gaznelilerin hüküm sürdüğü dönemde Kazvin'de daha önce oluşturulduğu ve Selçukluların da bunu büyük oranda ictibas ettiği tarihî kaynaklarda görülmektedir.

Sonuç itibariyle gündelik hayatın ihtiyaçlarını gidermek üzere oluşturulan mütevazi bir şekli kodifikasyon örneği olan bu kanunlar mecmuasında dikkati çeken üç temel nokta vardır:

Birincisi; mecmuanın Sultanın emirleri ve onun yasama faaliyetini değil, belki onun emriyle İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olan bazı meselelerde Sultan'ın tercih ettiği içtihatları derlemiş olmasıdır.

İkincisi de ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar, şer'î hükümlere veya örfî kuralara göre çözüme kavuşturulurken, mülkiyet ve evlenme gibi iki mühim hukukî

müessesenin yeniden kanunla düzenlenmiş olmasıdır. Bu durum idarî ve siyasî yönden muntazam bir mekanizmaya sahip olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, hukukun teşkilatlanması ve kurumsallaşması açısından da büyük bir mesafe almış olduğunu göstermektedir.

Üçüncüsü de aile hukuku açısından kadınların haklarının korunması ve hukukî haklarının düzenlenmesine ilişkin kadınlara nikah sırasında mutlaka mehir ödenmesi, kadınlar aleyhine şahitliklerde belgeye itibar edilmesi gibi hükümler içermesidir.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim**, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2011, *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe Özel Sayısı*, sy. 17, s. 368-388.
- Ahmed bin Mahmûd**, *Selçuknâme*, (Haz. Erdoğan Merçil,), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Akgündüz, Ahmet**, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri* (Cilt I), Fey Vakfı, İstanbul 1990.
- Akyılmaz, Gül**, “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri”, *Prof. Dr. Halil Cinè Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995, s. 23-42.
- Ali Haydar Efendi**, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I-IV, DİB. Yayınları, Ankara 2016.
- Aybakan, Bilal**, “İfâ”, *DİA*, XXI, 498-504, İstanbul 2000.
- _____, “Muâvaza”, *DİA*, XXX, 332, İstanbul 2005.
- _____, “Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed”, *DİA*, XXXIV, 394-396, İstanbul 2007.
- _____, “Rücû’”, *DİA*, XXXV, 284, İstanbul 2008.
- _____, “Temlik”, *DİA*, XL, 428, İstanbul 2011.
- Aydın, Mehmet Akif**, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta BasımYayımları, İstanbul 2013.
- _____, “Mecelle'nin Hazırlanışı”, *Osmanlı Araştırmaları* 1989, sy. 9, s. 31-50.
- _____, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, 389-391, İstanbul 2003.
- _____, “Türk Hukuk Tarihçiliği”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], c.III, sy.5, s. 9-25, İstanbul 2005.
- Aydınlı, Osman**, “Tuğrul Bey'den Sultan Sencer'e Selçuklular Döneminde Mu'tezile-Hanefilik İlişkisi”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017, I-III, Kastamonu Üniversitesi Yayınları 2017, I, 315-329, Kastamonu.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç**, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, DİB. Yayınları, Ankara 1984.

- Başdin, Aziz**, "İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Dügün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)", *Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2017, c. II, sy. 2, s. 400-406.
- Bazın, Marcel**, "Kazvin", *DİA*, XXV, 154-155, İstanbul 2002.
- Birsin, Mehmet**, "Siyâset"ten Örfi Hukuka: Siyâset-i Şer'iyyenin Serüveni", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi [İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2019, c. X, sy.2, s. 425-460.
- Bosworth, Clifford Edmund**, "The Political and Dynastic History of The Iranian World (AD. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V: The Saljuq and Mongol Periods, Cambridge: Cambridge University Press 1968, V, 1-202.
- _____, "Melikşâh", *Mücezu dâireti'l-meârif el-İslamiyye*, trc. Arapçaya çeviri: Komisyon, Merkezuş-Şârîka li'l İbdâi'l-Fikri, I-XXXII, XXXI, 9618-9623, Mısır 1998.
- Cahen, Claude**, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", çev. İsmet Kayaoğlu, Mehmet Dağ, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1975, sy. 2, s. 175-198.
- Can, Sevim**, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması", *Ortaçağda Kadın*, ed. A. Çetin, Lotus Yayınevi, s. 395-419, Ankara 2011
- Ceylan, Hadi Ensar**, "İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzûm) Mahiyeti", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c.IX, sy.19, s. 201-215.
- Cin, Halil**, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Konya 1988.
- _____, "Türk Tarihi ve Hukuk", *Türk Kültürü* 1984, c. XXII, sy.255, s. 422-433.
- Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet**, *Türk Hukuk Tarihi*, I-II, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989.
- Çalışkan, Mehmet**, *el-Hüseyni el-Yezdi'nin el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selcûkiyye Adlı Farsça Eserinin Türkçe Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.
- _____, "el-Urâza'ya Göre Malazgirt Muharebesi", *Millî Mecmûa*, sy. 4, (Temmuz-Ağustos 2018), s. 31-34.
- Çetin, Kenan**, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- Demir, Bayram**, *İslam Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- Demirci, Mustafa**, "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın "Risâletü's-Sahâbe" Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi*, 2008, c. VI, sy.12, s. 217-240.
- Dönmez, İbrahim Kâfi**, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014, s. 153-168.
- Durmuş, İsmail**, "İbnü'l-Mukaffâ", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 130-134.
- Ekinci, Ekrem Buğra**, *İslâm Hukuk Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Erturhan, Sabri**, "İslâm Hukukunda Şüpheden Sanığın Yararlanması İlkesi (In Dubio Pre Reo)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c.VI, sy.2, s. 179-205.
- Gayretli, Mehmet**, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyete Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

- Gözler, Kemal**, *Hukuka Giriş*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım 2009.
- Gözübenli, Beşir**, “Cüveynî, Rüknu'l- İslam”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 144.
- Hallâf, Abdulvahhâb**, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (çev. Hüseyin Atay), AÜİF Yayınları, Ankara 1973.
- Hamidullah, Muhammed**, *İslam Hukuku Etüdüleri: Makaleler Külliyyatı*, (Çev. Kemal Kuşçu-Bülent Devran- Salih Tuğ), Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- el-Hüseynî, Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali**, *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- İbn Kayyim el-Cevziye**, *İ'lâmu'l-muvakkı'in 'an Rabbi'l-âlemin*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2013.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali**, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümemide Selçuklular (430-485/1038-1092)*, (Çev. Ali Sevim,), TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed**, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (İslam Tarihi), I-XI, (Çev. Abdülkadir Özyayın), Cilt VIII, Bahar Yayınları, İstanbul 1985-1987.
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, Gregory [Bar Hebraeus]**, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul,), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- İbnü'l-Mukaffa'**, *Asâru İbni'l-Mukaffa'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1409/1989.
- _____, *İslâm Siyaset Üslubu*, (Çev. Vecdi Akyüz), Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
- İnalçık, Halil**, “Kanun”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 324-327.
- Kaçın, Bülent**, “Büyük Selçuklular'da Evlilik Merasimleri”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2017, sy.2, s.97-121.
- Kafesoğlu, İbrahim**, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- _____, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009.
- _____, “Selçuklular”, *İ.A*, X, s. 390-391.
- Karaman, Hayreddin**, “Fıkıh”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 1-14.
- _____, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd**, *Bedâiü's-sanâ'i fi tertibiş-şerâ'i*, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986. (Cilt II).
- Kaşıkçı, Osman**, “Osmanlı Medeni Kanunu Mecelle ve Sultan II. Abdülhamid”, *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, I-V, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, IV, 309- 331.
- Kaya, Ali**, “İslam Hukukunda Borçlunun Edimini İfa Etmekten Kaçınma Hakkı: Ödemezlilik Def'i”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2007, c.XVI, sy. 2, s. 43-57.
- Kehhâle, Ömer Rıza**, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcîmü musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Kemaloğlu, İlyas**, “Yarlık”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 334-335.
- Kılıç, Muhammed Tayyib**, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

- Köprülü, M. Fuad**, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1983.
- _____, "Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", *Belleten* 1994, c. II, sy.5-6, s. 39-72.
- _____, "Fıkıh", *İA*, IV, 608-622.
- Mehmed, Sedat**, *Büyük Selçuklu Dönemi İslâm Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.
- Merçil, Erdoğan**, "Yezd", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 510-512.
- Özgüdenli, Osman G.**, *Gâzân Hân ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki**, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- er-Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed**, *et-Tedvin fî ahbâri Kazvin*, I-IV, (nşr. Azizullah el-Utâridî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1987, (Cilt I).
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali**, *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, nşr. Muhammed İkbâl, *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Rençber, Akif**, "İslam Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvin'in Siyasi Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2012, c. 1, sy.1, s. 225-265.
- Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî**, *Târih-i Mübârek-i Gâzânî= Geschichte Gazan-Han's aus dem Târih-ı Mubarak-ı Gazani*, London: nşr. Karl Jahn 1940.
- Sağlam, Hadi**, "İslâm Hukukunda Mehîr Evlilik Sigortası mıdır?", *Universal Journal of Theology*, 2016, c.I, sy.1, s. 1-19.
- Salman, Yüksel**, "Sosyal Değişme Ekseninde İslâm Hukuku", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2018, sy.32, s. 71-103.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl**, *el-Mebsût*, I-XXXI, Daru'l-Marife, Beyrut 1989.
- es-Sübki, Tâceddin**, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed Hulv-Mahmûd Muhammed Tanâhî, Kahire 1383-1396/1964-1976.
- Tekinay, Selahattin Sulhi**, *Borçlar Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Togan, A. Zeki Velidi**, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Topal, Şevket**, "İslâm Hukukunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2005, c.V, sy. 1, s. 211-228.
- _____, "Zilyedlik", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 417-420.
- Türk, Aydın**, *Pratik Bir Zorunluluk Olarak Hukuk Güvenliği ve Kanunlaştırma -İslam Hukuku Açısından Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.
- Unat, Yavuz**, "Ömer Hayyâm", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 66-68.

Uraler, Aynur, “Hadislerde İstidlâl Konusunda Beyhakî'nin Cüveynî'ye Yazdığı Mektup Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2012, c. X, sy.2, s. 61-82.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209.

Yaka, Zeki, “İslam Hukukunda Zilyedliğin Hukukî Fonksiyonları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014,c.1, sy.1, s. 61-80.

Yaran, Rahmi, *İslam Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

el-Yezdî, Muhammed b. Abdullah İbnü'n-Nizâm el-Hüseynî, *el-Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, nşr. Karl Süsseim, Matbaatü'l-Maarif, Kahire 1326/1910-1911

_____, *el-Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, trc. M. Şerefeddin Yaltkaya, *Millî Tettebular Mecmuası*, I/ 2, s. 257-304, II/3, s. 481-496; II/5, s.241-272.

_____, *el-İsti'râz fî târihi's-Selâcika*, thk. Hüseyin Emin, Dâru'l-Medâ li's-Sekâfe (Al-Mada), Beyrut 2011.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I-VIII, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1989.